

ANTON RUPNIK: POT SLOVENSKO-FRANCOSKEGA KOMUNISTA
DO KARIERE JUGOSLOVANSKEGA INFORMBIROJEVSKEGA
FUNKCIONARJA*Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ*Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin,
CZ-11638 Praha 1, Nám. Jana Palacha 2
e-mail: ondrej.vojtechovsky@ff.cuni.cz*IZVLEČEK*

Prispevek obravnava začetek politične kariere jugoslovanskega kominformističnega funkcionarja Antona Rupnika. Bil je francoski komunist slovenskega rodu, ki je bil jeseni leta 1949 postavljen na vodstveni položaj organizacije Émigré's v Pragi. Prispevek poskuša na izbranem primeru predstaviti rešitve, s katerimi je komunistično gibanje v štiridesetih letih odgovorilo na nekatera vprašanja, posebej na dileme, ki jih je povzročil razkol med Titom in Stalinom leta 1948.

Ključne besede: komunistično gibanje, kominforma, razkol Tito–Stalin, politična emigracija iz Jugoslavije, Francoska komunistična partija, Češkoslovaška

LA CARRIERA DI ANTON RUPNIK: DA COMUNISTA FRANCO-SLOVENO
A FUNZIONARIO JUGOSLAVO COMINFORMISTA*SINTESI*

Il contributo è dedicato agli esordi della carriera politica del funzionario cominformista jugoslavo Anton Rupnik, comunista francese di origine slovena, cui fu affidata nell'autunno del 1949 la direzione dell'organizzazione Émigré's di Praga. Attraverso il suo caso, l'articolo ha l'obiettivo di presentare le risposte fornite dal movimento comunista negli anni Quaranta ad alcuni dilemmi, in primis quelli generati dalla rottura tra Tito e Stalin nel 1948.

Parole chiave: movimento comunista, Cominform, rottura Tito–Stalin, emigrazione politica dalla Jugoslavia, Partito comunista francese, Cecoslovacchia

Anton Rupnik danes gotovo ni osebnost, ki bi bila znana strokovni, kaj šele širši javnosti v kateri od dežel, kjer se je politično udeleževal: na Češkem (Češkoslovaškem), v Franciji in posredno tudi v Sloveniji (Jugoslaviji). A v svoji mladosti je imel široko odprta vrata v najvišje politične sfere in na prelomu 40. in 50. let 20. stoletja se je zdelo, da bi lahko dobil tudi pomembnejšo zgodovinsko vlogo. Glede svoje povprečnosti se od večine visokih partijskih kadrov ni razlikoval. Takrat se komunistični voditelji niso uveljavljali z ustvarjalnim miselnim potencialom, ampak s sposobnostjo prepričati Moskvo o svoji lojalnosti in umetnostjo jadrnanja v boju za moč, ki nikoli ni bil preveč logičen. V psihopatskem okolju visokega stalinizma partijskim funkcionarjem prosovjetskega tabora niso zadoščali samo ostri komolci, temveč tudi znatna količina sreče. S sončnih vrhov te je cesta z lahkoto popeljala v pogubo, v deželah sovjetskega bloka tudi v zapor ali na morišče. V prav posebnem položaju so se znašli jugoslovanski komunisti, ki so se v sporu med Stalinom in Titom postavili na stran Informacijskega biroja in v njegovih državah sprejeli politični azil. Njihova usoda ni bila odvisna samo od notranjih napetosti v gostiteljskih komunističnih partijah ali od kampanj za odkrivanje vohunov in notranjih sovražnikov, ampak tudi od uspešnosti sovjetskega pritiska na njihovo domovino. Informbirojevska kampanja proti Jugoslaviji se je končala neuspešno. Po Stalinovi smrti se je Moskva trudila zgladiti nesoglasja. Po občutnih popuščanjih v imenu tega cilja je leta 1955 podpisala Beograjsko deklaracijo. Emigranti, ki jim je dala zavetje, so postali žrtev takšne politike. Toda že veliko prej, v letih 1952 in 1953, je informbirojevska emigracija izgubila svojo notranjo avtonomijo in dinamiko ter postala zgolj strašilo v sovjetskem propagandističnem arzenalu.¹

Smola Antona Rupnika, ambicioznega komunističnega politika, je bila, da se je leta 1948 napačno odločil. Takrat je kot Francoz-Jugoslovan stal pred odločitvijo, s kom združiti svojo politično pot – s Titovo Jugoslavijo ali s Sovjetsko zvezo. Glede na takratno razmerje sil se mu je odločitev zdela zelo jasna.

Rupnik je leta 1949 prevzel mesto predsednika jugoslovanske emigrantske skupine v Češkoslovaški. S te funkcije je leta 1951 prevzel mesto podpredsednika komiteja Koordinacijskega središča jugoslovanske revolucijske emigracije v Moskvi in postal član vodstva Mednarodne sindikalne federacije. V kratkem času je zavoljo odločitve za Informbiro postal funkcionar svetovnega formata. Ob bojkotu Jugoslavije s strani držav sovjetskega tabora in z njim povezanim skrajno levičarskim gibanjem v svetu so Jugoslavijo zastopali informbirojevski emigranti in Rupnik je bil eden teh

¹ Dosedanja literatura o informbirojevskem gibanju se z emigracijo ukvarja le obrobno. Od maloštevilnih del, ki obravnavajo ta pojav, je treba omeniti zlasti klasično delo Iva Banca (Banac, 1990, predvsem strani 210–228). Od del slovenskih zgodovinarjev pa predvsem naslednje študije: Gabrič, 1993; Jezernik, 1994; Repe, 1999. Od svojih študij o praški skupini IB opozarjam zlasti na: Vojtěchovský, 2003; 2006; 2007; 2008).

izbrancev. Vodilni emigranti so v teh letih računali s tem, da se bodo po padcu Titovega režima vrnili v Jugoslavijo in prevzeli oblast. Zgled sta jim bila tako boljševiska emigracija z Leninom na čelu kot tudi preteklost večine voditeljev t. i. držav ljudske demokracije – Dimitrova, Gottwalda, Rákosija ali Paukerjeve. Razvoj pa je šel v jugoslovanskem primeru v drugo smer in ti emigranti so izgubili vsakršen pomen. Povedati je treba, da je Rupnik izgubil svojo pozicijo že pred končnim razpletom. V frakcijskih bojih, ki so pretresali praško skupino, je po sprva uspešnem manevriranju naredil nekaj nepopravljivih napak. Njegovo pozicijo pa je omajala tudi velika čistka v Komunistični stranki Čsoslavaške (KSČ), ki se je leta 1952 končala z montiranim procesom proti skupini visokih funkcionarjev z generalnim sekretarjem Rudolfom Slanskim na čelu. Obsojena sta bila tudi dva Rupnikova zaščitnika – vodja mednarodnega oddelka CK KSČ Bedřich Geminder na smrtno kazen in namestnik ministra za zunanje zadeve Artur London, ki je bil tudi bližnji Rupnikov prijatelj, na dosmrten zapor. Rupnik s tem ni izgubil samo močnega zaledja, ampak deloma tudi zaupanje, čeprav se je trudil od njih, kot od »izdajalcev«, kar najbolj distancirati. Leta 1953 je izgubil funkcijo vodje praške emigracije. Nato je delal v jugoslovanski redakciji Čsoslavaškega radia in po koncu spora prestopil v francosko sekcijo. S svojim življenjem na Čsoslavaškem ni bil najbolj zadovoljen. Zaradi neizpoljenih ambicij je dal odpoved. V drugi polovici šestdesetih let se je z družino preselil nazaj v Francijo, ki mu je bila vedno ljubša od Jugoslavije, ki ji je posvetil svoj politični angažma, in Čsoslavaške, kjer je ta angažma izpolnjeval.

Prav odpoved nadaljnji politični aktivnosti ga loči od drugih jugoslovanskih informbirojevcev, ki pogosto vse do propada »svetovnega socialističnega sistema« in tudi same SFRJ niso izgubili upanja, da se bo izpolnil njihov sen – vrnitev Jugoslavije in njenih narodov v združeno fronto s Sovjetsko zvezo na čelu.

Ta študija se posveča začetkom politične poti Antona Rupnika. Oblikovali so jih predvojne razmere v Franciji, francosko odporniško gibanje, povojno občudovanje Titovih partizanov, ki ga je spomnilo na njegove korenine, in velika dilema jugoslovanskih ali z Jugoslavijo simpatizirajočih komunistov, ki jo je povzročila resolucija Informacijskega biroja iz junija 1948 o situaciji v KPJ. Na primeru Antona Rupnika bomo poskusili pojasniti nekatere načine razmišljanja in politična dejanja komunistov njegove generacije ter predstaviti negotove razmere, v katerih so delovali.

ČRNI POTNIK NA LINIJI PARIZ–PRAGA

Na zadnji julijski dan leta 1949 so na letališče v Pragi priletela letala s francoskimi rudarji, člani sindikalne organizacije CGT, ki so prišli na povabilo Osrednjega sveta sindikata v ljudsko demokratično Čsoslavaško na spoznavni izlet in rekreacijo. Med šestdesetimi udeleženci pa je posadka češkoslovaškega letala odkrila

enega črnega potnika. Pri sebi ni imel nobenih dokumentov in, kot je trdil, se je na pariškem letališču Burget vkrcal po navodilih vodje KP Francije. Po pristanku v Pragi ga je zato kapitan letala takoj predal pripadnikom StB (Državna varnost oz. češkoslovaška tajna policija; op. pr.) (AMV, 1, l. 9). Ker o prihodu takšnega potnika niso vedeli ničesar, so Antona Rupnika, kot se jim je mož predstavil, prepeljali v preiskovalne prostore Državne varnosti v Bartolomějski ulici. Rupnik je izjavil, da je jugoslovanski državlján, protititovec, ki je moral zbežati iz Francije pred policijskim pregonom. Zahteval je prevoz na CK KSČ, pri čemer se je skliceval na namestnika ministra za zunanje zadeve Arturja Londona, s katerim naj bi se zelo dobro poznal.

Sl. 1: Anton Rupnik na prelomu štiridesetih in petdesetih let 20. stoletja.

Fig. 1: Anton Rupnik at the turn of 1940s and 1950s.

London je v telefonskem pogovoru ta dejstva potrdil in ukazal, naj Rupnika prepeljejo v njegovo stanovanje, saj je bila nedelja in sekretariat CK ni deloval. O namenu francoske komunistične partije, da bi se tovariša, ki je bil že dobrega pol leta v ilegali, pripeljalo na Češkoslovaško, je London izvedel od vodilnih funkcionarjev Jeana Laffitta in Marcela Servina, s katerima se je o tem dogovoril nekaj tednov prej med njunim obiskom Prage. Londonu je bilo tudi znano, da je o načrtovanem prevozu Rupnika do ČSR generalni sekretar KPF Jacques Duclos po telefonu obvestil generalnega sekretarja KSČ Rudolfa Slánskega. Francozi pa takrat še niso vedeli, na kakšen način ga bodo iz Francije pretihotapili. Ko so glede tega sprejeli odločitev, so to Čehoslovakom sporočili kar s samim dejanjem. Rupnik je pri Londonu prenočil. V ponedeljek zjutraj, potem ko je London telefoniral vodji mednarodnega oddelka CK KSČ Bedřichu Geminderju, je po Rupnika prišel partijski inštruktor jugoslovanske politične emigracije Karel Vorlas in ga odpeljal na osrednji sekretariat partije (AMV, 1, l. 72, 93).

Vorlas je Rupnika nastanil v luksuznem hotelu Pariz, kjer so takrat prenočevali ugledni gostje partije iz tujine. Istega dne mu je predstavil Lenko Reinerovo.² Tajnica Jugoslovanskega kluba v Pragi je dobila nalogo, naj Rupnika uvede med njegove člane, tamkajšnjo jugoslovansko protititovsko emigracijo. Kmalu po tem je Rupnik izvedel, da bo kot Slovenec za nekaj časa nameščen v slovensko redakcijo radia za Jugoslavijo, hkrati pa so mu naročili, naj v času razreševanja dolgotrajne birokratske procedure, ki je spremljala zaposlovanje tujcev, dela na francoskem prevodu knjige *Jugoslavija pod kopitom fašizma*, katere avtor je bil eden od vodilnih praških emigrantov Teodor Balk (AMV, 1, s. 72, s. 81. 25. 10. 1952, Poveljstvo StB, sektor I., načelniku HS StB. Stvar: Anton Rupnik. Iz življenjepisa Rupnika s 4. 10. 1950). Iz hotela Pariz se je že v drugi polovici avgusta preselil k ostalim Jugoslovanom v vilo v ulici Na Zátorce (AMV, 1, l. 103).

Tako hitra in gladka vključitev novega člana praške jugoslovanske emigracije ni bila običajna. V prvih mesecih leta 1949 so se ji pridružili Jovan Prodanović, Petar Nerandžić in Vlado Perić. Prvi je bil znanstveni delavec, ki je bil preverjen že na Poljskem, kjer je deloval pred tem, druga dva diplomata srednjega ranga. Niti vodstvo emigracije niti KSČ nista sprejela kogarkoli. Politični emigranti so bili lahko samo prepričani privrženci Informacijskega biroja. Zaradi tega so bili zavrženi mnogi Jugoslovani, ki so prišli v Jugoslovanski klub prositi za pomoč v težki življenjski situaciji. Na Češkoslovaškem so živeli že vrsto let, pogosto so tam prebili velik

2 Lenka Reinerová (1916–2008), predvojna češka komunistka, je bila poročena z jugoslovanskim komunističnim pisateljem Teodorjem Balkom. Po vojni, ki sta jo preživela s skupino češkoslovaških in nemških komunistov v Mehiki, sta se skupaj nastanila v Jugoslaviji. Leta 1948 sta se med svojim obiskom ČSR odločila ostati v emigraciji. V 90. letih je L. Reinerová stopila pred oči javnosti v Češki republiki in Nemčiji s svojim literarnim delom, kot »zadnja nemško pišoča pisateljica v Pragi«.

del življenja in si ustvarili družino. Kot jugoslovanski državljani pa so bili od začetka leta 1949 izpostavljeni različnim oblikam šikaniranja in v skrajnem primeru tudi izgonu v Jugoslavijo. Pred to usodo jih je lahko rešil le status političnega emigranta, ki pa je bil v veliki večini primerov zavržen. Zelo strogo so se po letu 1949 obravnavali primeri jugoslovanskih državljanov, ki so na Češkoslovaško pobegnili z nelegalnim prestopom državnih mej. Skrajno pazljivo so češkoslovaški organi pristopali tudi k osebam, ki so zaprosile za azil na zastopniških uradih v državah zahodne Evrope. V skupnem interesu KSČ in vodstva praške emigrantske skupine je bilo, da se jo je obvarovalo pred potencialnimi titovskimi provokatorji in agenti. Argument varnosti je tako pod vplivom 'špijonomanije' večinoma premagal smisel za mednarodno dolžnost sprejemanja tujih preganjanih komunistov.

Zadeva Antona Rupnika je bila v marsičem drugačna. Ni bil običajen begunec. Iniciativa za njegovo premestitev na Češkoslovaško in vključitev v skupino ni prišla niti iz aparata CK KSČ niti iz jugoslovanske skupine. Kljub temu sta obe Rupnika sprejeli zelo toplo. In to še veliko bolj kot Prodanovića, Nerandžića in Perića, ki so jih imeli za zaupanja vredne. V preteklosti je bilo mogoče za skoraj vsakega privrženca Informbiroja, ki je bil član KSČ, ki se je udeležil partizanske vojne ali je bil po letu 1945 zaposlen v državni službi, najti kakšne »sumljive« okoliščine. Anton Rupnik je bil nasprotno s svojo dotedanjo kariero dokaj netipičen »jugoslovanski« komunist.

MLADOST IN DOZOREVANJE V FRANCII

Rupnikova družina je izhajala iz slovenskega črnega revirja, točneje iz okolice Trbovelj. Od tod je v 20. letih odšlo nekaj tisoč rudarjev, da bi si poiskali kruh v Franciji. Med svetovnjima vojnama so večino tamkajšnje, približno dvajsettisočglave jugoslovanske populacije sestavljali slovenski rudarji.³ Rupnikov oče je z družino zapustil mesto Zagorje ob Savi leta 1924 in se skupaj z veliko rojaki naselil v severnofrancoskem rudarskem središču Lens. Anton Rupnik se je tako od rodne grude poslovil že pri petih letih. V Franciji je odraščal v narodnostno pestrem delavskem okolju, kjer so poleg Francozov in Jugoslovancev živeli še Poljaki, Italijani in drugi priseljenci. Družina se je udeleževala družabnega življenja rojakov, tako da

3 Slovenski priseljenci so bili v Franciji večinoma naseljeni v premogovniških revirjih Alzacije in Lorene (okoli 8.000) in severnofrancoskih departmajih Nord in Pas de Calais (okoli 2.000). Okoli 1.500 Jugoslovancev, pretežno Srbov in Hrvatov, je živelo v pariški aglomeraciji. V ostalih delih Francije je jugoslovanska populacija dosegala nekaj sto oseb, med katerimi so imeli na jugu Francije večino Hrvati. Po ocenah pariške ambasade FLRJ iz leta 1948 je bila socialna struktura imigrantov večinoma delavska: 50% rudarji, 25% gozdni in poljedelski delavci, 15% tovarniški delavci v velikih mestih. Preostanek so predstavljali obrtniki in majhni trgovci (čevljarji, krojači). Samo zanemarljiv delež so tvorili svobodni poklici, intelektualci in umetniki (AMIP, 1, sign. 44541).

je Rupnik kljub obiskovanju francoske šole v določeni meri obdržal svojo narodno identiteto. Organizacije rojakov pa so se med rudarji znašle pod vplivom sindikalne organizacije CGT in Komunistične partije Francije. Tako sindikati kot partija in nje-ne mladinske organizacije so za tuje delavce ustanovili narodne sekcije. Francoski komunisti so se predstavljali kot varuhi delavskih pravic tujcev, zato ni nič čudnega, da so si med njimi pridobili veliko privrženecov. Tudi Rupnikov oče je bil komunist. V partijo je vstopil že v kraljevini Jugoslaviji v letu 1922. Po selitvi v Francijo je seveda simpatiziral z lokalno sekcijo III. internacionale in leta 1929 postal njen član. V njej je aktivno deloval deset let, vse do prestopa partije v ilegalo na začetku druge svetovne vojne.

Mladega Rupnika je oblikovalo okolje, ki je bilo v veliki meri internacionalno, proletarsko, a hkrati kulturno in politično francosko. Z domovino njegovih staršev sta ga povezovala družabno življenje kolonije rojakov in materinščina; kljub temu pa je v komunikaciji s sovrstniki različnih narodnosti raje uporabljal francoščino. Od zgodnjega otroštva je bil soočen s težko materialno situacijo delavskega razreda. Revščina staršev ga je prisilila, da je po nekaj mesecih opustil srednjo šolo in začel delati v rudniku. Kasneje se je izučil vsaj za krojača. Zato ni nič čudnega, da sta ga socialna nepravilnost, ki jo je spoznal na lastni koži, in radikalizirana mednarodna ter notranjepolitična situacija privedli v vrste radikalne levice. Zgodaj se je vrgel v politiko, ki se ga je dotaknila v času ljudske fronte, boja z desnico, ki se je spogledovala s fašizmom, in kampanje za pomoč republikanski Španiji. V komunistično mladino ga je leta 1935 sprejel starejši tovariš Viljem Pepelnjak, ki je nekaj mesecev kasneje odšel v Španijo, kjer je padel pri obrambi Madrida. Istega leta je Rupnik vstopil v sindikat, leta 1936 v Zvezo prijateljev SSSR in bil zaradi svojih zaslug v mladinski organizaciji že pri sedemnajstih letih sprejet v komunistično partijo.

V kratkem je napredoval na partijske funkcije na krajevni in okrajni ravni. V zadevah partije se je Rupnik naučil biti njen discipliniran kader, ki vedno sledi aktualni liniji. V svojem podrobnem življenjepisu, za katerega nimamo nobenih razlogov, da mu ne bi verjeli,⁴ je poudaril, kako brez kančka dvoma je reagiral na sovjetsko-nemški pakt in takoj z ostalimi tovariši začel razlagati njegov smisel članom in simpatizerjem stranke. Potem ko je Francija septembra 1939 vstopila v vojno, je bila komunistična partija zaradi svojega odnosa do pakta Molotov-Ribbentrop prepovedana in je prešla v ilegalo. Rupnik je z njenim dovoljenjem vstopil v vojsko kot pro-

4 Rupnik je bil kot član KPF, v kateri je bila birokracija podobno razsežna kot v KSČ, podvržen večkratni kontroli. V Češkoslovaško so z njim zelo verjetno prišle tudi takšne kadrovske ocene (teh pa nimamo na voljo). V tem sistemu ni bilo mogoče zatajiti nobene točke, kaj šele navesti netočno informacijo. Pri vsakem preverjanju so iskali prav odstopanja med lastnimi življenjepisi in ocenami. Zato v nasprotju z emigranti, ki so prišli iz Jugoslavije ali jugoslovanskih služb, s čimer so za sabo požgali mostove, Rupnika niti v kritičnem času iskanja agentov v partiji niso sumili, da bi svoj življenjepis kakorkoli popravljaj (AMV, I, l. 177).

stovoljec. Kakšna je bila njegova naloga – naj se bori ali prav nasprotno spodjeda vojaško moralo z agitacijo proti *imperialistični vojni* – v avtobiografiji ne omenja. Julija 1940 je pri hitrem napredovanju wehrmachta preko Francije padel v ujetništvo, iz katerega pa je po treh mesecih pobegnil. Ponudil je svojo pomoč ilegalni partijski celici in svojem domačem okraju Lens in sodeloval pri gradnji podzemne mreže, ki je do napada SSSR leta 1941 izdelovala in širila letake, zbirala pomoč za družine ujetnikov in organizirala stavke, po napadu pa prešla v odprt upor, ki je vključeval sabotaže v rudnikih in na železnici.

OD ODPORNIŠKEGA GIBANJA DO MAUTHAUSNA

Na prelomu novembra in decembra 1941 pa je francoska policija Rupnikovo celico zbrala in veliko večino ilegalnih delavcev zaprla. Zaprt je bil tudi Rupnik in po nekaj dneh skupaj z ostalimi predan gestapu. Nekateri od njegovih tovarišev niso zdržali brutalnih zasliševanj in so spregovorili. Aprila 1942 je bil z ostalimi prepeljan iz zapora v Douai v taborišče v belgijskem Citadelle de Huy (AMV, 1, l. 177). Več let kasneje je Rupnik v Pragi pripovedoval svojemu prijatelju Stanislavu Prokopcu, da so v tej instituciji nacisti delali z zaprtimi uporniki kot s talci in na njih uresničevali princip kolektivnega maščevanja. Po vsaki akciji francoskega odporniškega gibanja je bilo ustreljenih nekaj zapornikov po abecednem redu. Julija 1942, ko bi morala priti na vrsto črka »R«, je bil Rupnik določen za transport v koncentracijsko taborišče Mauthausen (AMV, 1, l. 121).

Za Rupnika so bila skoraj tri leta, ki jih je preživel v Mauthausnu, odločilno življenjsko obdobje. Tam se je srečal s hudim pomanjkanjem, trdim delom v kamnolomu in s pogostimi krutimi kaznimi, kot je nekajdnevno nepretrgano stanje na mrazu (AMV, 1, l. 121). S svojo telesno kondicijo je sodil med bolj vzdržljive zapornike. Ni bil zgolj sposoben prenašanja težkih razmer, ampak jih je pomagal premagovati tudi drugim. Med zaporniki se je hitro oblikoval sistem solidarnosti, ki je pomagal preživeti šibkim in obolelim. Veliko jih je dočakalo konec vojne prav po Rupnikovi zaslugi. V koncentracijskem taborišču sta se tako preverjala značaj in odločnost zapornikov. Mauthausen pa je bil tudi prvovrstna politična šola. V pravem pomenu besede se je tukaj srečevala elita protinacističnega gibanja iz cele Evrope, med katero so komunisti zavzeli vodilno vlogo. Rupnik, ki je bil do tedaj funkcionar okrajnega pomena, se je tam spoznal z velikimi imeni francoske komunistične stranke Octavom Rabatom, urednikom partijskega lista *L'Humanité*, Mauriceom Lampom, Frédéricom Ricolom ali Jeanom Laffittom, angažiranim pisateljem, po vojni sekretarjem Jacquesa Duclosa in v 50. letih generalnim tajnikom Svetovnega sveta za mir (AMV, 1, l. 103).⁵ Hkrati se je tam leta 1944 srečal s češkim komunistom Arturjem Londonom,

⁵ J. Laffitte, po vojni predstavnik francoskega socialnega realizma, je svoje spomine zbral v dveh romanih. V enem od njih prepoznamo tudi Antona Rupnika v literarnem liku Tonija (Laffitte, 1949).

ki je bil v francoskem odporiškem gibanju znan pod imenom Gérard (AMV, 1, l. 72, 93). Iz koncentracijskega taborišča so izhajala tudi Rupnikova prijateljstva in poznanstva z nemškimi komunisti Franzem Dahlemom, Heinrichom Rauom a Fritzem Grossom, ki so čez nekaj let prevzeli vodilna mesta v državnem in partijskem aparatu NDR (AMV, 1, l. 121; AMV, 2, l. 29). Po prihodu v Češkoslovaško bi se lahko Rupnik poleg Londona skliceval tudi na tovariša iz Mauthausna, urednika časopisa Rudé právo, Drahomírja Bárta, ali na Osvalda Závodskega, enega od vodilnih predstavnikov češkoslovaške Državne varnosti (AMV, 1, l. 117).

Nemško koncentracijsko taborišče je Rupniku pomagalo napredovati v hierarhiji komunističnega gibanja za nekaj stopničk. V očeh sojetnikov si je s svojo trdnostjo, pripravljenostjo pomagati in samoiniciativnostjo pridobil naravno avtoriteto, tako da je po ustanovitvi partijske organizacije v taborišču postal sekretar njene francoske skupine. Tako kot v Lensu se je spet znašel v mednarodnem okolju, v katerem pa je veljal za Francoza. Po osvoboditvi aprila 1945 se je s transportom mednarodnega Rdečega križa vrnil domov v Lens (AMV, 1, l. 72, 93, 177).⁶

MED PCF IN KPJ ZA REEMIGRACIJO ROJAKOV

V jugoslovanski koloniji v Franciji je zavladalo domoljubno navdušenje. Uspehi Titovih partizanov so med priseljenci ponovno obudili ugled stare domovine. Tudi Rupnikov brat Franc, ki je v francoskih partizanskih enotah FTPF dosegel čin poročnika, je po osvoboditvi Francije na koncu leta 1944 odšel z drugimi mladimi tovariši v Jugoslavijo, da bi tam okrepil narodnoosvobodilno fronto v zaključnih fazah boja (AMV, 1, l. 177). Nova Jugoslavija je obljubljala, da bo uvedla socialno pravičnost in začela oblikovati gospodarstvo, ki bo zagotovilo hitro ekonomsko rast. Nihče naj ne bi bil več prisiljen iz eksistencialnih razlogov iskati vira preživetja v tujini.

Sveže ustoličena oblast je ravno nasprotno začela s kampanjo za repatriacijo v številnih kolonijah rojakov v zahodni Evropi in na drugi strani morja. Komunisti so nameravali spremeniti deželo, ki je bila tedaj še slabo razvita, v moderno industrijsko državo in za ta cilj izkoristiti potencial Jugoslovanov iz tujine. Večina teh, ki so živeli v naprednih deželah zahodnega sveta, je bila zaposlena v delavskih poklicih, poleg tega je bila levičarsko orientirana, in zato tudi naklonjena novemu režimu (Đikanović, 2005).

Tudi Anton Rupnik je občudoval Jugoslavijo in njenega voditelja Tita. Pripravljen je bil ponuditi novi vladi svojo pomoč. Po vojni se je začel angažirati v programu repatriacije in se nameraval kmalu tudi sam vrniti v Jugoslavijo. Z izjemo se-

⁶ S tem transportom so se baje prednostno iz Mauthausna po posredovanju KPF odpeljali tudi drugi »ugledneži« Artur London ali Osvald Závodský (Bartošek, 2000, 55).

stre so se nazaj v Zagorje ob Savi že leta 1946 preselili drugi člani njegove družine – starši in brat Franc (AMV, 1, l. 177). A Anton je imel v Franciji še določene obveznosti. Maja 1945 se je spet posvetil delu v KPF in naslednji mesec odšel iz Lensa v Pariz, da bi se tam zaposlil v glavnem štabu MOI, organizacije KPF, ki je skrbelo za komuniste iz tujine. Tukaj se je spet srečal z Arturjem Londonom, ki je kot eden od sekretarjev sodil k vodilni trojki MOI. London je tam vodil skupino, pod katero so sodili tudi Jugoslovani, tako da je bil Rupnik njegov podrejeni (AMV, 1, l. 72, 103; Bartošek, 2000, 56). Istočasno je Rupnik deloval tudi v *Združenju Jugoslovanov v Franciji* (Udruženje Jugoslovena u Francuskoj), organizaciji, ki je bila po vojni tesno povezana z uradnim zastopništvom nove Jugoslavije (AMIP, 1, sign. 44541). Ko je na začetku leta 1946 prevzel funkcijo sekretarja njene uprave, je napredoval tudi po lestvici francoske komunistične partije in bil imenovan za člana vodstva MOI. Z vednostjo in soglasjem CK KPF so Rupnik in drugi Jugoslovani iz MOI, Združenja Jugoslovanov v Franciji in *Društva Francija-Jugoslavija* sodelovali z veleposlaništvom FLRJ (AMV, 1, l. 72, 93, 177). Njegova naloga je bila, da je med rojaki propagiral jugoslovanski politični sistem in jih prepričeval, naj se vrnejo. Zato je obiskoval njihova središča po celi Franciji in se udeleževal manifestacij ter mitingov. S podporo jugoslovanske ambasade se je trudil oživiti in podpirati kulturne ter šolske institucije rojakov, tako da bi te v prijateljskem duhu delovale za nov politični sistem v domovini (AMV, 1, l. 192).

Čeprav je Rupnik služil enemu idealu, uveljavitvi principov komunistične družbe najsi bo v Franci ali v rodni Jugoslaviji, se je hitro znašel v situaciji, v kateri je spoznal, da služi dvema gospodarjema. Jugoslovanski in francoski komunisti namreč niso imeli vedno niti enakih prioritet niti predstave o sredstvih, kako doseči svoje cilje. Po prihodu v Pariz je Rupnik navezal tudi stike z jugoslovansko vojaško misijo. Predstavniki federativne ljudske Jugoslavije so hoteli obračunati s svojimi sovražniki, ki so pobegnili v emigracijo. Krut boj se je tako nadaljeval tudi za mejami. Trudili so se, da bi emigrantske kroge prepojili s svojimi agenti, oteževali koncentracijo sovražnikov na institucionalnih temeljih, preprečili njihovo propagandno dejavnost v koloniji rojakov in odkrili ter likvidirali ali ugrabili resnične in domnevne vojne zločince. Pozneje v Pragi je Rupnik preiskovalni komisiji opisoval potek teh »posebnih akcij«. Izvrševale so nezakonite hišne preiskave, lovili so »črnoborzijanske bande«, ustaše, četnike in mačkovce. Zaradi svojega vpliva in poznanstev je Rupnik s pomočjo podkupnin in somišljenikov v policiji pridobival razne informacije. V enem od svojih življenjepisov je konkretno omenil obveščevalno akcijo proti polkovniku Žujeviću, nekdanjem članu štaba Draže Mihailovića, ali proti vodji Hrvaške kmečke stranke Vladu Mačku (AMV, 1, l. 72). Kot je pripovedoval Lenki Reinerovi, se je pri političnih gonjah tudi zelo zabaval. S humorjem je razlagal, kako so napadli neke četnike, jim pokazali vruga in pobegnili, preden je prišla policija (AMV, 2, l. 29). Ampak po tem, ko je napredoval na vodilno funkcijo v MOI in v

združenju rojakov, so začele Rupnika te divje akcije obremenjevati. Zato je prosil vodjo vojaške misije generala Iliča, da mu ne bi več dajal takih nalog, ker bi glede na svoj položaj utegnil kompromitirati francosko komunistično partijo (AMV, 1, l. 103). Niti sprememba šefa, ko je na pariško ambasado prišel kot vodja stalne misije pri OZN major Šobajić, ni prinesla premikov. Neželene obveznosti se mu je uspelo znebiti šele po posredovanju CK KPF. Arturju Londonu se je pritoževal, da zaradi določenih »posebnih nalog«, ki so mu zaupane na ambasadi, sploh nima časa za partijsko delo. Pri tem je namignil, da se je udeležil akcij proti raznim fašističnim elementom, kar je pomenilo hišne preiskave in celo eno ugrabitev. London je o tem obvestil vodstvo KPF, nato pa je Jacques Duclos naročil v imenu partije takoj intervenirati na jugoslovanskem veleposlaništvu, da Rupnik ne bi bil več uporabljen za te namene. London je obiskal ambasado z vodjo MOI Brunom. Ker je Duclos prepovedal navedbo Rupnikovega imena, so trdili, da so posredovali na temelju informacije iz lastnih virov. Pristojni uradnik je zanikal, da bi dajal Rupniku takšne naloge, kljub temu pa se mu od takrat podobnih akcij ni bilo več treba udeleževati (AMV, 1, l. 72, 93). Tako je tudi na svoji koži Rupnik okusil, da jugoslovanskim in francoskim komunistom ni šlo vedno za skupno stvar. Jugoslovanski komunisti, kot predstavniki tuje države, so na ozemlju Francije delovali na lastno pest in to tudi brez vednosti, v posameznih primerih tudi proti volji francoskih tovarišev. Kljub temu pa se je Rupnik rešil svoje prve stiske.

Rupnik je prekinil sodelovanje z vojaško misijo in se popolnoma posvetil dejavnosti, povezani z repatriiranci. Z jugoslovansko ambasado pa je bil razumljivo v tesnem stiku. V drugi polovici leta 1946 mu je odposlanski svetnik in šef UDBE za Francijo Josip Zmaić ponudil funkcijo socialnega atašeja. Rupnik si je izprosil čas za razmislek. Francozi so ga od tega namena odvrnili, in ker je Artur London ravnokar zapuščal Francijo za nedoločen čas,⁷ so Rupnika povabili, naj po njem prevzame funkcijo sekretarja MOI (AMV, 1, l. 73). Rupnik se je kljub temu na koncu odločil postati jugoslovanski diplomat in njegova domača partija mu v tem ni več nasprotovala (AMV, 1, l. 93). Z nastopom v službo FLRJ si je Rupnik zagotovil zelo lepo plačo 45 tisoč frankov.⁸ Hkrati pa je izgubil članstvo v francoski partiji in pravzaprav postal zanjo tujec. Prestop v KPJ ni bil zgolj formalnost. Rupnika je, kot je pozneje trdil, zelo presenetil dolgotrajni postopek, v katerem so od njega skozi vprašalnike zahtevali tudi občutljive informacije iz zasebnega in družinskega življenja.

7 Arturja Londona je v Ženevo povabila ameriška dobrodela organizacija Unitarian Service Committee, v kateri je deloval Noel Field. S prekinitvami je tam prebil skoraj dve leti, preden je na koncu leta 1948 prispel v Prago, da bi zasedel funkcijo kadrovskega namestnika na ministrstvu za zunanje zadeve. O Londonovem bivanju v Švici in njegovih tajnih aktivnostih več v: Bartošek, 2000, 63–68.

8 Za primerjavo bi za mesto tajnika MOI, ki ga je Rupnik zavrnil, dobil enako plačo kot vodja funkcije CK KPF, 20 tisoč frankov (AMV, 1, l. 103).

Takšne vsiljivosti kadrovcev iz KPF ni poznal in pozneje si jo je razlagal s tem, da so želeli pridobiti o članih partije material, s katerim bi jih bilo mogoče po potrebi kompromitirati. Šele v tretjem poskusu so bili v Beogradu zadovoljni z njegovim vprašalnikom in ga julija obvestili, da je bil sprejet v članstvo KPJ (AMV, 1, l. 81). Tudi takšne izkušnje Rupnika niso odvrnile od želje, da bi se trajno preselil v Jugoslavijo. Dvakrat je službeno obiskal Beograd. Njegove prošnje za trajno premostitev pa na ministrstvu niso bile uslišane. Repatriacija še ni bila končana in partija ga je trenutno potrebovala v Parizu.

Kot jugoslovanski diplomat se je odrekel tudi funkciji sekretarja Združenja Jugoslovancev v Franciji. Njegova vloga med rojaki se s tem ni veliko spremenila, praktično se je posvečal enaki, le bolj plačani dejavnosti. Cilj jugoslovanske vlade je bila predvsem repatriacija industrijskih delavcev in rudarjev, ki so bili med izseljenci v Franciji v večini, in nanje je usmerila svojo kampanjo. K agitaciji je sodilo razširjanje tiska in drugih materialov, ki so slavili Jugoslavijo in apelirali na domovinska čustva, predvajanje filmov in organiziranje predavanj ... Rupnik in njegovi sodelavci so razumljivo opisovali tedanjo resničnost in prihodnost svoje dežele samo v najsvetlejših barvah. Veliko so zamolčali. Nobenega namena niso imeli, da bi pripravili povratnike na očitno slabše materialne in splošne razmere v Jugoslaviji. *»To smo počeli demagoško in jim veliko obljubljali,«* je pozneje priznal Rupnik (AMV, 1, l. 72).

Povojna Evropa je bila prostor velikanskih migracijskih gibanj. Domov so se vračali ujetniki iz koncentracijskih taborišč in zaporov, prisilni delavci in vojni ujetniki. Mnogi se niso imeli kam vrniti. Svoje domove je v upanju na spremembe zapuščalo na milijone beguncev in neprostovoljnih preseljencev. Čez meje svojih dežel so bežali tudi privrženci vojnih režimov. Hkrati pa so nacionalne države pozivale svoje rojake, ki so bili raztreseni po tujini, naj se vrnejo v domovino. Idealistično, nacionalno motivirano misel so politiki podpirali s prikazovanjem ekonomske uspešnosti selitve. Kmalu pa se je pokazalo, da je povratnikom realno mogoče ponuditi zelo malo, hkrati pa je to za države, ki so jih ti ljudje morali zapustiti, pomenilo izgubo davkoplačevalcev in delovne sile, ki so jo pri lastni povojni rekonstrukciji krvavo potrebovale. Praviloma se je vsaka država, ki se je trudila za vrnitev rojakov, usmerjala le na industrijske delavce brez premoženja in strokovnjake, ne pa na poljedelce ali obrtnike, ki bi jim morala nadomestiti v tujini zapuščeno imetje. Obenem sta Jugoslavija in Francija sodili med države, ki so delovale za povratno emigracijo svojih rojakov in so hkrati od njih druge države zahtevale repatriacijo dela njihovega lastnega prebivalstva. Jugoslavija je tako po eni strani klicala domov preseljence iz zahodne Evrope in z druge strani oceana ter na drugi strani z velikim neodobravanjem gledala odhod stotisočglave češkoslovaške manjšine, ki je ni imela kako nadomestiti (Vaculík, 2002; Nosková, Váchová, 2000).

Tudi Francija se je zelo nerada odrekala jugoslovanskim, poljskim in slovaškim rudarjem. Ko se je mednarodna situacija med zahodnim in vzhodnim delom kon-

tinenta poslabšala, je Francija snela rokavice in začela partnerjem repatriacijo na vse mogoče načine oteževati. Do konca leta 1947 je Jugoslaviji uspelo iz Francije repatriirati pet tisoč ljudi (AMIP, 1, sign. 44541; AMV, 1, l. 177). V beograjskem arhivu ministrstva za zunanje zadeve je shranjena vrsta dokumentov, katerih avtor je Anton Rupnik in ki dokazujejo uspešen potek repatriacije. Na začetku leta 1948 pa so jim Francozi začeli metati polena pod noge. Združenje Jugoslovanov v Franciji je bilo celo uradno prepovedano in njihove zборе, ki so jih organizirali zastopniki ambasade, je razgnala policija. Včasih jim je njihove dogodke kljub temu uspelo izpeljati s pomočjo solidarnosti francoskih simpatizerjev in ob posredovanju krajevnih policijskih sil, ki so jih obvladovali komunisti. A delovne razmere so se za zaposlene na veleposlaništvu in jugoslovanske aktiviste poslabšale, in to ne samo zaradi nenaklonjenosti francoskih uradov, temveč tudi zaradi postopnega upadanja zanimanja samih rojakov za repatriacijo in organizacijo manjšinskega življenja (AMIP, 1, sign. 44541).

Odnosi med Jugoslavijo in Francijo so se v letu 1947 močno poslabšali. Naklonjenost članov in privržencev KPF do Titove Jugoslavije pa je ostala, čeprav so na ustanovni seji Informacijskega biroja septembra 1947 jugoslovanski komunisti kritizirali vodstvo francoske partije zaradi napačne taktike ob zaključku vojne in po njej (Adibekov, 1988, 49–50, 172–178, 192–201; Di Biagio, 1994, 32–33). Anton Rupnik po prihodu na veleposlaništvo ni opazil nobene napetosti med Jugoslovani kot zmagovalci in KPF, ki se je znašla v defenzivi. Zaradi svoje funkcije je bil v pogostem in rednem stiku z njenimi veljaki. Tesno je sodeloval z Laffittom, tedaj sekretarjem sekretariata partije, in njegovim podrejenim Havezom. Nekajkrat se je tudi osebno pogajal z generalnim sekretarjem Duclosom. V uredništvu partijskega dnevnika L'Humanité se je službeno srečeval z Octavom Rabatom (AMV, 1, l. 72, 103).

Skozi to tesno sodelovanje, ki je bilo z Rupnikove strani nedvomno brez partiskih namenov, pa je zaznal tudi določeno umazanijo v odnosih med obema partijama. Kot socialni ataše Rupnik ni imel v opisu dela samo repatriacije in klasične agende, povezane s takšno funkcijo. Na ambasadi je namreč vladala dvojna hierarhija. Vsi člani diplomatskega zbora so delovali tudi po pooblastilih vodje UDBE v misiji, ki je imel funkcijo veleposlaniškega svetnika. Rupnikove naloge so bile zdaj bolj sofisticirane, skladne z njegovim položajem. Pridobival je informacije različnih vrst s francoske politične scene, predvsem o nasprotnikih komunistov iz gaullističnega združenja RPF. To je počel s pomočjo varnostnega oddelka CK KPF. Vodja UDBE Josip Zmaić je od Rupnika želel tudi informacije o francoskih komunistih, njihovi politiki, stavkah, poleg tega pa tudi osebne podatke sekretarjev stranke Leceurja, Franchona, Servina in drugih visokih funkcionarjev. Po naročilu Zmaića je za njih prirajal tudi sprejeme na veleposlaništvu, za katere je pozneje domneval, da so služili za pridobivanje informacij. »Tudi to delo sem delal pošteno, saj v njem nisem videl nič slabega,« je Rupnik omenil nekaj let pozneje (AMV, 1, l. 103).

Sl. 2: Dan manjšin v Montreuilu, ki ga je 3. julija 1949 organiziral Francoski komite za varovanje tujcev. Pred jugoslovanskim šotorom vodilni funkcionarji informbirovskega »Skupa Jugoslovena u Francuskoj«: z leve Anton Rupnik, René Bukovac, Nevena Jésover, Franc Pepelnjak. Na enem od propagandnih plakatov v ozadju portreta Sretena Žujovića Crnega in Andrije Hebranga, ki so ju častili kot žrtvi titovske represije (Narodni arhiv, Praga).

Fig. 2: Day of Minorities in Montreuil, organised on July 3rd 1949 by the French committee for the protection of foreigners. The leading officials of the »Assembly of Yugoslavs in France« in the scope of Informbiro in front of the Yugoslav tent; left to right: Anton Rupnik, René Bukovac, Nevena Jésover, Franc Pepelnjak. One of the propaganda posters in the background contains the portraits of Sreten Žujović Crni and Andrija Hebrang who were held in honour as victims of Tito's repression (National Archives, Prague).

Rupniku baje režim, ki je vladal na ambasadi, ni bil posebno všeč. Veleposlanik je bil sicer znani surrealist Marko Ristić, ampak zadeve zaposlenih je vodil veleposlaniški svetnik Zmaić. Tam je partija delovala v čisto drugačnih razmerah kot francoska, članstvo je bilo tajno in formalno ni obstajala nikakršna organizacija. Kljub temu se je od diplomatskega aparata z veliko strogostjo zahtevala politična

vzgoja, h kateri se je po Rupnikovem mnenju pristopalo s čisto nesmiselnim urjenjem in neumnim pomnjenjem nepomembnih dejstev. Sam Zmaić je tako vsak dan kontroliral, ali se je Rupnik, ki ga je nastanil v svoji vili, naučil na pamet dodeljene odstavke. Rupnika je hkrati presenetila zelo napeta atmosfera. Zmaić je zaposlenim naročal, naj se vzajemno nadzirajo, in jim dajal toliko dela, da nekateri sploh niso mogli shajati.⁹ Težko sodimo, v kolikšni meri te izkušnje ustrezajo resničnosti. Priznati pa moramo, da se je Rupnik vsak dan srečeval z drugačno znotrajpartijsko kulturo, na katero kot privrženec KPF ni bil navajen.

Rupnikovih zaslug v odporiškem gibanju in kot bivšega političnega zapornika nikakor ne gre zanemariti. Izkazal je velik osebni pogum in vero v svoje ideale. A hkrati je trpel za veliko ambicioznostjo, in zato je treba na njegova dejanja gledati tudi z vidika stremljenja po funkcijah, priznanju in po udobnejšem življenju. Med vojno in ujetništvom v taborišču je doživel hudo stisko in se brez pomislekov žrtvoval za druge. Še pred tridesetim letom pa je vstopil v »visoko« politiko, veliko služil in v zaslužku tudi užival. Veliko bolj kot asketizem mu je bil blizu bonvivanski način življenja. Pri Rupnikovih političnih dilemah seveda ne gre podcenjevati niti osebne ravni. V rodnem Zagorju so zdaj živeli starši in brat; s sestro, ki se je edina v družini odločila ostati v Franciji, že dalj časa ni bil v stikih (AMV, 1, l. 177).

DILEME JUNIJSKE RESOLUCIJE

Hladno in zadržano obnašanje francoskih komunistov do jugoslovanskih predstavnikov, ki se je začelo na koncu marca 1948, se je po junijski resoluciji spremenilo v odprto kritiko in napad. Veleposlanik Ristić je do takrat zagrenjenost vodilnih kadrov KPF proti Jugoslaviji pripisoval kompleksu manjvrednosti in užaljeni nečimrnosti zaradi ponižanja na prvem posvetovanju Informbiroja. Resolucija iz Bukarešte je po njegovem mnenju osmoljenim francoskim komunistom priskrbela prostor za maščevanje. Kritičnim glasovom na račun Beograda, ki so jih spomladi izrekli nekateri partijski intelektualci kot npr. Louis Aragon, so se po 28. juniju pridružili tudi funkcionarji, ki so do tedaj molčali. Čeprav je imel Marko Ristić iz časa svojega predvojnega delovanja v Parizu kot priznani literat mnogo znancev in prijateljev v francoskih intelektualnih krogih, je zdaj naletel na nerazumevanje, odmaknjenost in odkrito sovraštvo. 29. junija je besedilo resolucije Informbiroja objavil partijski dnevnik L'Humanité. Na posamezne omahljivce je učinkoval predvsem avtoritativni govor predsednika partije Maurica Thoreza na zasedanju CK KPF 9. julija. Jugoslovanski diplomati so zelo hitro izgubili upanje, da bi lahko vsaj del

⁹ V Pragi je Rupnik opisoval prijateljem, kako je bil v Zmaičevi vili neki mlad šifrant tri mesece zaprt v sobi v kleti in ni smel ven. Ko je nekega dne napol ponorel ubežal, ga je moral Rupnik loviti po pariških ulicah (AMV, 2, l. 29).

Sl. 3: Dan manjšin v Montreuilu. Osebjje razstave »Skupa Jugoslovena u Francuskoj«. A. Rupnik tretji z leve (Narodni arhiv, Praga).

Fig. 3: Day of minorities in Montreuil. The staff of the exhibition »Assembly of Yugoslavs in France«. A. Rupnik is third from the left (National Archives, Prague).

vplivnih članov francoske partije prepričali o neutemeljenosti podanih obtožb (AMIJ, 1, str. pov. br. 87, 89).

Ko je šlo za zaposlene na ambasadi, ni vodstvo jugoslovanskega zastopniškega urada ničesar prepustilo naključju. Takoj 29. junija, torej še preden so dobili kakršnakoli navodila iz beograjske centrale, sta Marko Ristić in Josip Zmaić sklicala sestanek celotnega osebja, kjer so vsi brez izjeme podpisali resolucijo podpore maršalu Titu in celotnemu partijskemu ter državnemu vodstvu. V dikciji, ki je spominjala na poklon monarhu, je nekdanji levičarski *enfant terrible* Ristić zagotavljal maršalu, da imajo on in njegovi zaposleni enotna stališča z nekakšno kolektivno zavestjo ljubljene partije in njenega voditelja: »Ta 'idejna vez' nenehno obstaja med Beogradom in nami tukaj, tako da smo v naših odgovorih (v mislih ima odgovor KPJ na resolucijo – op. p.), ko smo jih potem poslušali po radiu in brali v uradnem poročilu Tanjuga, našli skoraj dobesedne formulacije, ki smo jih uporabili že tukaj.« (AMIJ, 1, pov. br. 87).

Anton Rupnik se omenjene manifestacije na ambasadi po spletu okoliščin ni udeležil. Konec junija in začetek julija je preživel v Alzaciji, kjer je organiziral transport emigrantov. Resolucija Informbiroja, o kateri je izvedel iz nemške izdaje L'Humanité, ga je zelo presenetila. Z delegatom ministrstva za delo Metejakom in konzulom FLRJ v Metzcu Žugljem so znova in znova brali resolucijo ter se o njej pogovarjali celo noč (AMV, 1, l. 72). Rupnik je potem v Pragi ob raznih priložnostih trdil, da se je takoj odločil za pravo stran: *»Tako sem se odločil, da ne bom več delal na repatriaciji niti na ambasadi.«* (AMV, 1, l. 103). Po vrnitvi v Pariz je baje Zmaiča obvestil, da z resolucijo soglaša. Voditelji UDBE so ga pregovarjali, naj to še enkrat premisli in skrbno prebere odgovor CK KPJ na resolucijo ter šele potem sprejme odločitev. Rupnik pa se ni obotavljal in je odšel naravnost na CK KPF, kjer je dobil navodilo, naj zaenkrat ostane na veleposlaništvu in čaka nadaljnja navodila. Situacijo so mu olajšale njegove dolžnosti zunaj Pariza. Večino julija je preživel na poti. Ukvarjal se je s praktičnimi zadevami, povezanimi z emigracijskimi transporti, ki bi se morali na začetku leta spet po daljšem času zagnati. Kot je priznal, je na javnih mitingih o resoluciji molčal, zasebno pa je pozival rojake, *»naj ostanejo zvesti delavskemu razredu in Sovjetski zvezi«* (AMV, 1, l. 81). Ko se je 24. julija vrnil v Pariz, je njegova situacija na veleposlaništvu že postala neznosna. Zmaič je Rupnika silil, naj se končno izjasni, skupaj s *chargé d'affaires* Lazo Latinovičem sta pritiskala nanj, mu obljubljala dvakratno povišanje plače in v prihodnosti funkcijo v Beogradu. A poleg teh skušnjav je imel pritisk tudi svoj negativen obraz: vedel je, da ga nadzorujejo (AMV, 1, l. 103). Po trditvah Arturja Londona je francoska partija naposled Rupnika pozvala, naj odide z ambasade. Pridobila je namreč informacijo, da Rupniku grozi, da ga bodo pod izmišljeno pretvezo predali policiji (AMV, 1, l. 72, 93). Sam Rupnik se je baje bal celo fizične likvidacije. Zato je poiskal pomoč pri Jeanu Laffittu, se pri njem nastanil in po dogovoru s članom politburoja Françoisom Billouxiom in Marcelom Servinom, vodjo kadrovskega oddelka CK KPF, podal izjavo, ki sta jo 2. avgusta natisnila partijska lista L'Humanité in Ce Soir. Pred odhodom iz jugoslovanskih diplomatskih služb pa si ni pozabil vnaprej izplačati plače, kar naj bi vedela tudi KPF. To je bil razlog, kot je Rupnik sam priznal, da je ambasada sprožila policijsko iskanje in da se je moral začeti skrivati (AMV, 1, l. 72).

Vendar Rupnikova pot do tabora Informbiroja očitno ni bila tako premočrna, kot bi se zdelo iz arhivskih dokumentov v Pragi. 11. julija 1948 je nastalo Rupnikovo poročilo, ki je shranjeno v beograjskem arhivu ministrstva za zunanje zadeve. V njem poroča o mitingu kulturnega združenja Jugoslovancev v Franciji, ki se ga je tega dne v Parizu udeležil kot zastopnik ambasade. Glavna tema zбора, ki se ga je udeležilo 130 ljudi, je postala resolucija Informbiroja, čeprav naj ne bi predstavljala glavne točke programa. Krivci, kot opisuje Rupnik, so bili nekateri člani komiteja združenja: *»Franc Pepelnjak, član KPF, upravnik združenja in pri MIO odgovoren za organizacijo naših izseljencev, ter Šuper August, upravnik lista Nova Jugoslavija,*

sta hotela s pomočjo svojih privržencev v komiteju, in to Ćirića Dušana, sekretarja, in Sevadjanove, o kateri se lahko reče, da je navadna avanturistka in že od nekdaj sovražnica naše dežele, izrabiti ta miting in pripraviti naše izseljence k sprejetju resolucije Informbiroja.« Z zadovoljstvom je Rupnik navedel, da je drzen govor Augusta Šuperja prekinil neki bivši partizan z namigom na Šuperjevo pasivnost med vojno. Enako zadovoljstvo je izrazil tudi ob dejstvu, da so »razen petih ali šestih članov KPF« vsi prisotni z glasnim ploskanjem in vzklikanjem izražali soglasje z analizo, ki je resolucijo točko za točko preprosto ovrгла. Rupnik je navedel, da se je »Pepelnjak slepo držal nekaj tez iz resolucije Informbiroja, pri čemer si je demagoško pomagal s teorijo, čeprav je ne zna aplicirati, ne glede na to, da resničnega stanja v Jugoslaviji ne pozna«. V zaključku poročila je Rupnik opisal bilanco moči. Veliko rojakov, še posebej članov KPF, je še vedno omahovalo. Na drugi strani pa je na jugoslovanski strani stalo, kot je optimistično poudaril, dejstvo, da »naši nasprotniki nimajo nikakršnih solidnih argumentov oziroma nimajo celo nobenih, razen umazanih izmišljotin ...« (AMIP, 2, sign. 418928).

Ne vemo, ali je Rupnik takrat s tem vrednotenjem tudi notranje soglašal. V nobenem primeru pa ta interpretacija ni pričala niti o zadržani, kaj šele nevtralni drži, ki naj bi jo po svojih poznejših trditvah zavzel. Risto Želčevski, jugoslovanski študent in zaposlenec pariške ambasade, je podal opis Rupnikovega obnašanja po resoluciji, ki je blizu vsebini omenjenega dokumenta. Želčevskega je presenetilo, da se je v nasprotju z ostalimi aktivisti, člani KPF Pepelnjakom, Šuperjem, Dalibagićem in drugimi, Rupnik obnašal povsem pasivno. Na javnih mitingih se je izražal apatično, ni bil niti za niti proti. A po njegovih dejanjih se je zdelo, da je bolj na strani Titovega vodstva. V imenu ambasade FLRJ je v Franciji sprejel repatriirance iz Avstralije in jim priporočil, naj nadaljujejo svojo pot v domovino in se tam sami prepričajo, kaj v resoluciji drži in kaj ne. Na zahtevo tiskovnega atašeja je izdelal in predal kartoteko jugoslovanskih državljanov z naslovi, čeprav je vedel, da bo uporabljena za pošiljanje titovskega propagandnega materiala. Za skrbno izdelavo je Rupnika pohvalil tudi Josip Zmaić. V juliju je nadaljeval že začeto repatriacijsko akcijo in poslal v Jugoslavijo cel vlak povratnikov. Na koncu Želčevski potrjuje tudi Rupnikov opis omenjenega mitinga organizacije rojakov v pariškem sindikalnem domu: Rupnik je na tem zboru, ki se je končal s pretepom, nastopil proti informbirojevcem in v obrambo vodstva KPJ. Rupnikova izjava, ki je bila objavljena v L'Humanité in nato še v listu Nova Jugoslavija, katerega redakcija je stala na strani Informbiroja, je zato Želčevskega presenetila (AMV, 1, l. 192).

V ILEGALO

Tako se je Anton Rupnik ali spretno pretvarjal in izpolnjeval direktivo KPF, naj zaenkrat nič ne počne in čaka na nadaljnje odločitve, ali pa je tudi sam tehtal. Če je

bil navznoter že od samega začetka privrženec resolucije, mu je bilo res treba iti tako daleč v izkazovanju lojalnosti ambasadi? Viri se nagibajo na stran verzije, da je v tej nepregledni situaciji, ko ni bilo jasno, kam se bo nastala kriza obrnila, tehtal vse možne *pro et kontra*. Je bil res šele junijski V. kongres KPJ tisti, ki je pokazal, da se je Tito spustil v boj z Moskvo, iz katerega ni bilo vrnitve? Logika prevelike premoči je govorila bolj v prid pokoritve Titove skupine in mnogi so menili, da se bo to zgodilo zelo hitro. Z vidika politične kariere v jugoslovanskem oblastnem aparatu, ki si jo je Rupnik tako želel, se ni bilo preveč pametno postavljati na Titovo stran. Rupnikove osebne vezi z Jugoslavijo so bile obenem zelo tanke. Do tedaj je veliko več dosegel v francoskem okolju, ki je bilo na strani za komuniste nesporne avtoritete SSSR. Ločitev od Sovjetske zveze je zanj pomenila ločitev od samega gibanja. V Rupnikovem primeru je torej vse govorilo v prid Informbiroju, čeprav je s svojo odločitvijo, tako kot večina ostalih jugoslovanskih informbirojevcev, še malo počakal. Svojega glasu za resolucijo ni razumel kot konec svoje jugoslovanske orientacije, za katero se je odločil na koncu vojne, ampak nasprotno kot njeno kontinuiteto. Zdelo se mu je, da mu bodo s Stalinom bolj kot s Titom ostala vrata do politične kariere v Jugoslaviji odprta.

Po Rupnikovem prebegu se je nadaljnja repatriacija ustavila. Rupnik je bil v koloniji rojakov spoštovana osebnost, zato je imela njegova izjava daljnosežne učinke. Ljudje, ki so bili že pripravljeni na odhod, so si nenadoma premislili in se odločili ostati v Franciji (AMV, 1, l. 103). Po pričevanju Leopolda Prosenca, Rupnikovega tesnega prijatelja iz mladosti, ki ga je spremljal v komunističnem in odporiškem gibanju, v taborišču in naposled tudi v praški emigraciji, se je od načrtovanih 350 ljudi v Jugoslavijo na koncu preselilo samo šest (AMV, 3, l. 51). Jugoslovanski zastopniški urad je moral Beograd obvestiti o zelo oteženem delu med rojaki. Francoska policija je spet posredovala na mnogih mestih in v skladu z obstoječo prepovedjo praktično onemogočila kakršnokoli manjšinsko dejavnost. Tam, kjer so oddelki Združenja Jugoslovancev v Franciji še delovali, so bili pod močnim vplivom KPF. Na primer na jugu Francije se je večina naturaliziranih Jugoslovancev, privrženecv in članov KPF, lojalno postavila na stran svoje partije in z uradnimi predstavniki FLRJ ni želela komunicirati (AMIP, 2, sign. 426063). Francoski komunisti so še vedno pridobivali naklonjenost med naseljenimi, s komunizmom simpatizirajočimi tujci s tem, da so jih varovali pred represijo in šikaniranjem s strani uradov in policije. Francoski komite za varovanje imigrantov (Comité Français de Défense des Immigrés), ki ga je kontrolirala KPF, je bil v danem trenutku sposoben narediti več in je bil veliko bolj vpliven kot zastopniški uradi mednarodno z obeh strani izolirane FLRJ.

Tovariši iz francoske partije so sprva Rupnika za tri mesece skrili na podeželju v južni Franciji, kjer se je zaposlil na trgatvah. Potem ko se je afera okoli njegovega prebeга in poneverbe malce umirila, se je vrnil v Pariz. V ilegali je seveda ostal še

naprej. Partija ga je nastanila pri zanesljivi tovarišici po imenu Micheline Bouvillain, ki je bila v letih 1945–1947 zaposlena na sekretariatu ministrstva za narodno zdravje, ki so ga vodili komunisti. Čez leto dni sta se v Pragi poročila. Rupniku so celo zapuili ponovno vodenje Združenja Jugoslovanov in z njim povezano funkcijo v MOI (AMV, 1, l. 103, 177; NA, 1, ar. j. 284, sl. 23).

V okviru izseljenske organizacije se je oktobra 1948 oblikovala informbirojevska skupina, ki je spremenila dotedanje ime v *Skup Jugoslovena u Francuskoj*. Poleg Rupnika je v njej deloval tudi njegov kolega z ambasade Risto Źelčevski in dva druga makedonska študenta Davidovski in Jovanovski. Ostali predstavniki so bili René Bukovac, Dalibagić in Franc Pepelnjak, nad katerim se je Rupnik Beogradu toliko pritoževal. Duša pariških informbirojevcev pa je bila dr. Nevena Jésover. Njen mož dr. Charles Jésover, znan pariški zdravnik, ki je bil po rodu Romun, je bil namestnik predsednika francoskega Komiteja za varovanje imigrantov. V svojem domu v Rue de Monceau sta eno sobo dodelila uredništvu časopisa Nova Jugoslavija. Vodenje uredništva je bilo naslednja Rupnikova dejavnost v ilegali. Zdi se, da mu je povzročala predvsem nevšečnosti, ker z novinarskim delom ni imel nobenih izkušenj (AMV, 1, l. 177, 192). Očitno so vsi člani dotedanjega uredništva odšli, ko so časopis dobili v roke informbirojevci, in tako si je gospa Jésoverjeva, ki je Rupniku pri časopisu največ pomagala, začela decembra 1948 dopisovati s praškim uredništvom emigrantskega protititovskega lista Nova borba in ga prosila za pomoč (NA, 1, sv. 75, ar. j. 292, sl. 25). Od pomladi 1949 je časopis spremenil ime v Glas jedinstva (dotedanje ime je verjetno preveč asociiralo na Titovo Jugoslavijo) in korespondenca med dr. Jésoverjevo in Novo borbo je postala rednejša (NA, 1, sv. 80, ar. j. 312). Tudi ta gospa je bila prepričana o hitrem koncu Titovega upora. Mlade sodelavce je baje spodbujala k delu z obljubo, da se bo čez dva meseca situacija razrešila in da se bodo nato v Jugoslaviji povzpeli na vodilne položaje (AMV, 1, l. 192).

Rupnik se je takrat gibal med sedežem MOI, domom zakoncev Jésover in zunaj Pariza v kolonijah rojakov, kjer je spet organiziral agitacijo, tokrat v podporo Informacijskega biroja. Kot funkcionar MOI se je udeležil tudi zborov, ki so jih organizirale sekcije drugih manjšin. Takšno javno nastopanje pa je bilo zanj zelo nevarno. MOI mu je zato zagotovila varovanje. Spomladi mu je policija prišla na sled, zato se je spet umaknil na podeželje. Dolgoročno pa je bilo takšno življenje za Rupnika nevzdržno. Vodilni funkcionarji KPF Duclos, Servin in Laffitte so se zato v Pragi dogovorili za njegovo preselitev na Češkoslovaško. V začetku julija se je Rupnik še prikazal na dnevu manjšin, ki ga je organiziral komite za varovanje imigrantov v Montreuilu. Źe čez nekaj dni ga je predstojnik mednarodne rubrike L'Humanité Maurice Mahon poslal k vodji izleta rudarskih sindikalistov, in tako je 30. julija s ponarejenim potnim listom končno pristal na letališču v Pragi (AMV, 1, l. 72, 103; NA, 1, sv. 82, ar. j. 312, sl. 16).

S svojim razrednim poreklom, formalno delavskim poklicem (v vprašalnikih je vedno navedel poklic krojača), izkušnjami in dotedanjo politično kariero je bil Rupnik praktično že vnaprej določen, da bo v praški emigraciji prevzel najvišje mesto. Kot pripadnik odporniškega gibanja in taboriščnik se je po zaslugah lahko primerjal s tamkajšnjimi partizani; po poziciji in vezah pa jih je skoraj vse prekašal. V Franciji je v komunistični partiji in združenju rojakov pokazal organizacijske sposobnosti in hkrati primerno lojalnost. Bil je Jugoslovan, ampak s koreninami zunaj Jugoslavije in tako zunaj dosega titovske »okužbe«, ki so jo po mnenju češkoslovaških komunistov trpeli skoraj vsi člani obstoječe skupine. Zaposleni v aparatu KSČ, ki so bili zadolženi za Jugoslavijo, so zato domnevali, da so čakali prav na takšnega človeka.

Vrnimo pa se še enkrat k pripovedovanju Riste Želčevskega. Nekdanji sodelavec je Rupnikovo povojno delovanje ocenil izjemno kritično: »Rupnik ni bil dovolj sposoben, da bi lahko izvajal vodilno funkcijo v organizaciji rojakov, ni bil samostojen in nanj je bilo mogoče zlahka vplivati; pred resolucijo je nanj vplival Zmaič, po resoluciji Jésoverjeva, [Mio] Donati in Piolyn (funcionarji CK KPF, s katerimi je Rupnik kot predstavnik MOI sodeloval – op. p.). V njegovem govoru je bilo vedno videti, da uporablja fraze in da ne zmore sam prepoznati pravega bistva mednarodne in notranje situacije. Kritike ni sprejemal rad, in ko je bil kritiziran, se je trudil na primeren način opravičiti. Trudil se je biti popularen in se z vsemi razumeti. Sprejel je nazor vsakega, svojega pa ni nikoli izrazil.« (AMV, 1, l. 192). Rupnikovo ravnanje v prvih dneh njegovega praškega bivanja in še posebej po tem, ko je prevzel vodenje emigrantske skupine, je pokazalo, da ta sodba ni bila nepravilna.

THE CAREER OF ANTON RUPNIK: FROM A SLOVENE-FRENCH COMMUNIST TO A YUGOSLAV COMINFORMIST FUNCTIONARY

Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ

Charles University in Prague, Faculty of Arts and Philosophy, Institute of General History,

CZ-11638 Prague 1, Nám. Jana Palacha 2

e-mail: ondrej.vojtechovsky@ff.cuni.cz

SUMMARY

After the split between Stalin and Tito from June 1948 the only centre of the Yugoslav pro-Soviet movement was established abroad. »Cominformist« groups gained support and hospitality in the USSR and the countries of people's democracy. Among the functionaries of the emigrant's organizations strong personalities can be

hardly found. The bunch of lower rank diplomats, state officials, army officers, students and apprentices were not able to generate a leader. The fraction struggles in the isolated communities broke out very soon and disabled most of their activities. The host party officials were looking for the suitable candidates for leading positions. In Czechoslovakia such a person was recognized in the person of Anton Rupnik, a French communist of Slovene origin, who fled to Prague in summer 1949.

This paper treats the beginning of Rupnik's political career. It starts in the 1930s in Northern France in the multinational immigrant environment of miners. As a young boy he became a member of the French Communist Party. His first steps were connected to the activity of the labour movement on local level. After the Nazi aggression against the Soviet Union in June 1941 the French communists transferred from passive resistance to open action against the German occupation forces. Rupnik became an organizer of the underground web and sabotages. He was arrested and sent to the concentration camp in Mauthausen where he met influential personalities of PCF and other European CPs. Under these circumstances of imprisonment he gained political skills and a reputation of an honest man. His war experience and merits earned him the position of the communist party's official in 1945. He got engaged in the repatriation plan of the French Yugoslavs back to their homeland. Later he entered the diplomatic service of Yugoslavia and expected to return to this country, too. However, after the Cominform resolution from June 1948 he thought his plans over. Being influenced by PCF, he expressed his approval with the standpoint of Moscow. He resigned on his diplomatic duty and retreated to illegality. With the help of French party he found political asylum in Czechoslovakia. After a few months he took over the leadership of the Yugoslav emigration group in Prague. This position ensured him the entrance to the central committee of anti-Titoist Yugoslavs in Moscow. He also represented Yugoslavia at the world pro-soviet events and in the world federation of trade unions. He stayed in the office until 1953. In the mid 60s he returned back to France with his family without endorsing his Yugoslav or Slovene identity any further.

Key words: Communist movement, Cominform, Tito–Stalin split, Yugoslav political emigration, French Communist Party, Czechoslovakia

VIRI IN LITERATURA

- AMIJ, 1** – Arhiv Muzeja Istorije Jugoslavije (AMIJ), Beograd, Kabinet maršala Jugoslavije (KMJ), I-3-b/213.
- AMIP, 1** – Arhiv Ministarstva inostranih poslova (AMIP), Beograd, fond Politička arhiva, 1948, F–51, dosije 12.
- AMIP, 2** – AMIP, Beograd, fond Diplomatska arhiva, 1948, F–15.
- AMV, 1** – Archiv Ministerstva vnitra (Arhiv Ministerstva za notranje zadeve) (AMV), Praga, fond H-181, fascikla 75 (Anton Rupnik).
- AMV, 2** – AMV, Praga, f. H-181, fasc. 42 (Josip Milunić).
- AMV, 3** – AMV, Praga, f. H-181, fasc. 50 (Leopold Prosenec).
- NA, 1** – Národní archiv (NA), Praga, f. 100/3 – Ústřední výbor KSČ, Mezinárodní oddělení.
- Adibekov, G. M. (ur.) (1998):** Soveščanija Kominforma 1947, 1948, 1948. Dokumenty i materialy. Moskva, RO SPEN.
- Banac, I. (1990):** Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom socijalističkom pokretu. Zagreb, Globus.
- Bartošek, K. (2000):** Zpráva o putování v komunistických archivech: Praha–Paříž (1948–1968). Praga - Litomyšl, Paseka.
- Di Biagio, A. (1994):** The Establishment of the Cominform. V: Procacci, G. (ur.): The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949. Milano, Feltrinelli, 11–34.
- Đikanović, V. (2005):** Jugoslovenska država i iseljenici: Propagandni rad među jugoslovenskim iseljenicima u SAD od 1945–1948. Tokovi istorije, 1-2. Beograd, 145–159.
- Gabrič, A. (1993):** Informbirojevstvo na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana, 136–147.
- Jezernik, B. (1994):** Non cogito ergo sum: arheologija neke šale. Borec, 46 (533–534). Ljubljana, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije.
- Laffitte, J. (1949):** Žijí, kdo bojují. Praha, Svoboda.
- Nosková, H., Váchová, J. (2000):** Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska v letech 1945–1954. Praha, Ústav pro soudobé dějiny.
- Repe, B. (1999):** Informbiro u Sloveniji i politička liberalizacija posle 1948. V: Kačavenda, P., Tripković, Đ. (ur.): Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine. Beograd, Institut za suvremenu istoriju, 75–78.
- Vaculík, J. (2002):** Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů. Brno, Masarykova univerzita.
- Vojtěchovský, O. (2003):** Formování jugoslávské informbyrovské emigrace v Československu. Slovanské historické studie, 29. Praha, 123–211.

- Vojtěchovský, O. (2006):** Jugoslávská informbyrovská emigrace v ČSR 1948–1954. *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, VI, 1. Brno, 345–366.
- Vojtěchovský, O. (2007):** Yugoslav Cominform Exile in Czechoslovakia 1948–1954. V: Babka, L., Roubal, P. (ur.): *Prague Perspectives. Vol. II. Prague, The National Library of the Czech Republic*, 233–262.
- Vojtěchovský, O. (2008):** Informbiroovska emigracija u jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima. Nacionalni i politički identitet jugoslovenskih informbirovaca u Čehoslovačkoj. Selinić, S. (ur.): *Spoljna politika Jugoslavije: 1950–1961*. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 207–230.